

PAVLE KNEZOVIĆ  
Filozofski fakultet  
Sarajevo

UDK 886.2(=734)—3

## DE AFFLICTIONE... BARTOLA ĐURĐEVIĆA

**Abstrakt:** *De afflictione...* B. Đurđevića prvi put izlazi 1544., a potom se spominje u preko 100 izdanja gotovo u svim značajnijim europskih gradovima. Đurđevićeva djela su bila prihvaćena veoma dobro od svih društvenih slojeva. Đurđević je pravi realist; izlaže materiju u više unutarzatrovrenih cjelina koje zajedno čine jednu jedinstvenu priču. Gradeći svoje cjeline ili priču, vodi veoma mnogo računa o čitaocu i njegovom doživljavanju. S pravom se kaže da je vješto mjenjao javno mnijenje Europe premda svoj stav nigdje u djelu nije jasno izložio. Đurđevićeva djela su postala dio europske književne baštine.

Relativno malo je kod nas do danas proučen i poznat Bartol Đurđević<sup>1</sup> i njegov opus. „Kao pisca nekoliko djela svjetskog sadržaja“ prvi ga spominje Šafarik<sup>2</sup>, potom Čedomilj Mijatović 1866. u „Vili“, a 1878. u „Radu JAZU“<sup>3</sup> potaknut velikim brojem izdanja njegovih djela koje je tog ljeta pronašao u Beču i Monakovu. Kasnije ga u povijestima književnosti spominju B. Vodnik (1913.)<sup>4</sup> i Franičević<sup>5</sup> (1974.), a nepunih 5 redaka o njemu nalazi se u I. knjizi „Hrvatski latinisti“<sup>6</sup>. Redovno ga spominju enciklopedije, dok o njemu nema ni spomena kod M. Kombola<sup>7</sup>, R. Mardešića<sup>8</sup> a ni u studiji prof. dr.

<sup>1</sup> Danas je ovo najuobičajeniji oblik njegova prezimena premda se on sam potpisivao na svojim izdanjima: *Georgievits* (Antwerpen 1544.); *Gyorgievits* (In veteri Vangionum Vormatia, 1545.); *Georgii* (Parisis, 1545); *Georgieviz* (Vitembergae, 1562); *Georgieviz* (Helmestadii, 1671); *Georgievich* (Antverpiae, 1544); *Georgievicz* (Parisis 1568.), *Georgievitz* (Lugduni 1567.) i slično.

<sup>2</sup> *Geschichte des slavischen Schriftthums*, Prag 1865., III, p 283.

<sup>3</sup> Čedomilj Mijatović: *Bartolomej Georgijević, Hrvat, pisac šesnaesetog vieka*; Rad JAZU br. 44, Zgb. 1878., strr. 108—121.

<sup>4</sup> Vodnik, Branko, *Povijest hrvatske književnosti*, Zgb. 1913. str. 191—192. — Vodnik spominje samo djela tiskana 1544. u Antverpenu bez ikakvog kritičkog suda.

<sup>5</sup> Pisac teksta o Đurđeviću je Marin Franičević a izašao je u *Povijest hrvatske književnosti* knjiga 3 (Od Renesanse do Prosvjetiteljstva), autori: Franičević, M., Švelc, F., Bogašić, R., Zgb. 1974. str. 103—104.

<sup>6</sup> *Hrvatski latinisti* Zgb. 1969. knjiga I str. 29.

<sup>7</sup> Kombol, Mihovil: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zgb. 1945, i Zgb. 1961 — II izdanje.

<sup>8</sup> Mardešić, Ratimir, *Novovjekovna latinska književnost* unutar „Povjest svejtske književnosti“ knjiga II, Zgb. 1977. str. 405—480.

V. Vratovića „Hrvatski latinizam u kontekstu hrvatske i evropske književnosti“<sup>9</sup> pa čak ni u „Leksikonu pisaca Jugoslavije“<sup>10</sup>. Pored spomenutog Mijatovićevog rada značajniji je onaj Vjekoslava Klaića<sup>11</sup> u kojem donosi dokumente pomoću kojih je pokušao utvrditi prezime, godinu i mjesto rođenja; zatim pismo Martina Luthera i Melanthona koje su 11. kolovoza 1544. u Wittembergu dali Đurđeviću kao preporuku *ut vir honestum esse et honestis de causis peregrinari eum*. Zahvaljujući tim dokumentima, autobiografiji i uzgrednim podacima iz drugih djela moguća je djelomična rekonstrukcija Đurđevićeve biografije.

Rodio se najvjerojatnije 1506. u Maloj Mlaci kod Odre u plemićkoj obitelji. Na naukama ne zna se gdje je bio, a završio je pravne nauke jer ga 16. ožujka 1526. susrećemo kao odvjetnika pred zagrebačkim kaptolom. Sudjeluje u boju na Mohačkom polju, gdje je zarobljen te trinaest godina provodi u turskom ropstvu. Odatle se spašava bijegom preko Damaska na Sion, gdje se godinu dana liječi i oporavlja. Potom putuje kao hodočasnik u Jeruzalem, nakon čega neko vrijeme radi u Damasku kao učitelj grčkog jezika. Odatle hodočasti Compostelu, zatim na sjever Europe te se 1544. nalazi u Wittembergu i Antwerpenu gdje izdaje svoje prvo djelo *De afflictione tam captivorum quam etiam sub tributo viventium Christianorum libellus — cum figuris res clare exprimentibus* i djelo *De Turcarum ritu et ceremoniis*. Ova djela su već sljedeće godine tiskana u Parizu, Wittembergu, a prevedena na holandski u Baselu. Iste 1545. tiskao je u Antwerpenu *Exhortatio contra Turcas* i *Prognoma sive praesagium Mohametanorum*. God. 1547. boravi u Varaždinu gdje vodi raspravu s devriši-Čelcbijom koju iste godine tiska u Beču kao *Disputationis cum Turca habita narratio*. Sljedeće godine boravi u Krakovu gdje izdaje sva djela. Od nespomenutih djela napisao je još *De ritibus et differentibus Graecorum et Armeniorum* sa autobiografijom (s. l. et a.) dok se *Deploratio cladis Christianorum* prvi put susreće u *Libellus* tiskana s ostalim djelima 1552. u Rimu. Poslije rimskog izdanja obično se tiskaju sva djela zajedno (osim *De ritibus...*), bilo na latinskom bilo u prijevodima. Tako već 1553. izlaze u Rimu prevedene na talijanski, u Lyonu na francuskom, 1558. u Strasburgu na njemačkom, a 1567. u Pragu na češkom. Također su prevedena na slovački, engelski, poljski i jedan mali dio na hrvatski 1922<sup>12</sup>.

Nema sumnje da su baš Đurđevićeva djela od svih naših pisaca 16. stoljeća bila najčešće tiskana i prevedena; spominje se preko 100 izdanja u gotovo svim značajnijim gradovima tadanje slobodne Euro-

<sup>9</sup> Studija u knjizi: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zgb. 1978.

<sup>10</sup> *Leksikon pisaca Jugoslavije*, Matica srpska, Bgd. 1979.

<sup>11</sup> Klaić Vjekoslav, *Prilozi za životopis Bartola Georgjevića (Gjurgjevića, Jurjevića) pisca o Turcima u XVI stoljeću* u „Vjesniku kr. zemaljskog Arkiva“, Zgb. 1911. XIII sv. 3.

<sup>12</sup> Orhanović, Stj. *Moje robovanje u Turskoj*, tiskano u „Južna Srbija“ Skopje 1923. br. 30—31 to je prijevod autobiografije, zatim prijevod *De Turcarum moribus*, Badrov, I.: *Običaji Turaka u XVI vijeku*, Zgb. 1922.

pe npr. Antwerpen, Liège, Pariz, Worms, Nürnberg, Beč, Krakov, Rim, Firenza, Lyon, Wittemberg, Frankfurt, London, Basel, Prag, Kromeriž, Olmuc, Strasburg, Leiden, Venecija i drugdje. Pored tih djela na latinskom, 1554. i 1556. tiskao je u Rimu na talijanskom *Specchio della peregrinatione degli più notabili luoghi della Terra Santa...* s malim talijansko-arapsko-kaldejsko-hebrejskim rječnikom. Umro je najvjerojatnije 1556. u Rimu.

Ovakva prečesta izdavanja i prevođenje Đurđevićevih djela rječito govore o vrijednosti i značaju njegova opusa unutar zapadnoeuropskog književnog stvaralaštva. „Suvremenici su jako crpili iz njega i u mnogim djelima. ... prepoznaju se kompilacije iz Georgijevića“ kaže Mijatović<sup>13</sup>. „Đurđević ide među najznačajnije protivturske propagatore u Evropi i jedinstven je lik čovjeka koji je štampom širio po Evropi pouzdano znanje o Turskoj i utjecao na evropsko javno mišljenje. ... On je među prvim upoznao Evropu s turskim jezikom“<sup>14</sup>.

Mijatovićev rad *Bartilomej Georgijević, Hrvat pisac šesnaestog vijeka* (Rad JAZU 44, 1878.) baziran je prvenstveno na *Exhortatio...* i onim dijelovima djela iz kojih se može doznati nešto o piščevom životu. Tu je istaknut njegov neobičan stil s obzirom na jezik, njegovo rodoljublje, objektivnost u pripovijedanju osobito kada govori o Turcima, plastičnost prikazivanja događaja, znanstveni doprinos orijentalistici, a posebno panslavizam koji se krije u onom dodatku *De afflictione...* gdje je Đurđević donio *Dialogus salvationis linguae Slavonicaesa* svakodnevnim molitvama na latinskom i hrvatskom kao i pogovor u kojem govori o međusobnoj srodnosti i razumljivosti svih slavenskih jezika i o upotrebi hrvatskog na turskom dvoru. Zahvaljujući tom dodatku Mijatović za *De afflictione...* kaže „Od djela njegovih najvećeg interesa za nas imaju njegovo *De afflictione...* i njegova politička brošura *Exhortatio*<sup>15</sup>. Također taj dodatak je pribavio Đurđeviću naziv „prvog hrvatskog leksikografa“<sup>16</sup>. Kako se Mijatovićev rad zasnivao na autobiografskim podacima iz Đurđevićevih djela kasniji su kritičari i povjesničari književnosti Đurđevićev rad obično ocjenjivali kao neposrednu autobiografsku prozu prožetu protivturskom propagandom. Također pod Mijatovićevim utjecajem obično se najuspješnijim njegovim radovima smatraju: autobiografija, *Exhortatio...* i *Deploratio*, dok je *De afflictione* (osim dodatka) bilo uglavnom zanemarivano.

<sup>13</sup> vidi bilješka br. 3.

<sup>14</sup> Enciklopedija Jugoslavije, Zgb. 1958. tom 3. str. 209.

<sup>15</sup> Mijatović, Č. op. cit. str. 115

<sup>16</sup> Enciklopedija Jugoslavije, Zgb. 1958., T. 3. str. 209. Franičević, M. op. cit. str. 103.

*De afflictione* doista jest malo (8°, 16 f) ali literarno vrijedno djelo. Ispred djela u svim izdanjima se nalazi crtež sa svojim objašnjenjem ili „Praefatio in figuram“ koji glasi:

Haec figura denotat Turcorum praedam. Qualiter alios occisos canibus devorandos relinquunt; quosdam semivivos in iumentis donec extinguantur vectant; alios concathenatos ducunt alios ad agriculturam et ovium curam tradunt. Nonnullos fugitivos coniuratione a fuga revocant et revocatos cruciant. Et sub tributo viventium Christianorum filios abrupiunt“ (Lg. 75).

Ovo objašnjenje kao i sama ilustracija poprimaju svoje puno značenje tek kad se ima na umu da je djelo jednako namijenjeno i onima koji ne znaju čitati, a takvih je 1544. bilo bezbroj diljem Europe, kao i pismenima, a pisac je ozbiljno računao na njihovu srčanost i eventualnim bojevima protiv Turaka. S druge pak strane Praefatio je gotovo sadržaj cjelokupnog djela, osim dva kratka ekskurza<sup>17</sup>, i dovoljno ga je pročitati onima koji ne znaju pošto pogledaju ilustraciju.

Ovo djelo prvenstveno privlači pažnju svojim neuobičajenim jezikom obzirom na stilsku formaciju doba u kojem je nastalo. Za jezički izraz tog doba Mijatović s pravom kaže: „govorim ovo što su učenici suvremenici jako voljeli da svoje spise obilato prošaraju dokazima svoje klasičke i biblijske načitanosti. Od Leonida, Temistokala, Darija, Mitridata, Pirhova i Hanibala ne možete da vidite suvremenog Sulejmana i njegove Ibrahime i Mustafe. Od citata iz Isaije i Davida ne možete da vidite Muhameda“<sup>18</sup>. Dovoljno je usporediti Besario-nov *Exhortatio*. . . Rim 1537. „Tamo sve kipti od retorskih figura i od iscifranog okvira jedva vidite sliku“<sup>19</sup>. Đurđevićevu djelce se od književnih tvorevina svoga doba ne razlikuje namjenom, tematikom ni idejnim ciljem, već umetničkim postupkom. Njegov zahvat u svijet zbilje, u povijesnu i vremensku realnost i njena transformacija stvaralačkim činom u angažman zbiljskog svijeta putem izbora i grupiranja motivacija stvaraju ono pravo literarno ili kako kaže Alfred Döblin „dodatak zbilje“<sup>20</sup>.

Za njegov jezik ne bi se moglo reći da nije poetičan, premda se ne uklapa u latinski toga doba. Bliži je srednjovjekovnom a time i širim slojevima. Izraz je zgusnut i jedar, donekle nalik Tacitovom i Petronijevom. Jedna od jačih njegovih karakteristika jest totalna lišenost objašnjavanja stvarnosti pomoću pralikova poznatih iz antičke i biblijske povijesti. Ne može se govoriti o autorovom nepoznavanju ni

<sup>17</sup> *De Graecorum et Armeniorum pietatem erga captivos i Memoriam Christi paulatim in provinciis olim Christianis aboleri.*

<sup>18</sup> Mijatović, Č., op. cit. str. 112.

<sup>19</sup> ibidem.

<sup>20</sup> prema Žmegač, Viktor, *Književnost i zbilja*, Zgb. 1982. str. 83s „Književnost dodaje nešto zbilji koja odgovara našoj svakodnevnoj leksičkoj građi; podaci iz zbilje koriste se da se pokaže kako se dodaje, gdje se dodaje i što se dodaje. Nastojim, kao što vidite, izbjeći namjerno izraz 'stvaralački čin', iako je riječ upravo o toj stvaralačkoj sposobnosti, laki čin, no za naše svrhe dovoljno je jednostavan opis: dodatak zbilji“.

antike ni Biblije. Bio je odvjetnik i bila mu je i te kako poznata govornička vještina, što se i pomnom analizom konstruktivnih motivacija pripovijedanja lako uočava. Iz drugih njegovih djela i njegova višekratnog obraćanja čitaocu doznaje se da je namjerno odabrao takav način i jezik pripovijedanja. U *Exhortatio...* piše „Dicam paucis, dicam vere“ (Lg. p. 165)<sup>21</sup>, u predgovoru *Libellus* (Roma 1552). kaže „singula breviter ac fideliter in diversis locis et diversis temporibus conscripta particulatum divulgassem et postea a me divulgata per doctos probosque viros in varia idiomata traducta“<sup>22</sup> ili pak kada drugi put kaže da ne želi zaodjenuti „nitioire Latini sermonis stylo“ (Lg. p. 181) jer govori o teškoćama i opasnostima kao hodočasnik. Iz ovih i drugih primjera, koje ću donjeti, vidjet će se običnost i jednostavnost, ali i moć njegova jezika. Poznato je da je djelo nastalo nakon autorovog trinaestogodišnjeg ropstva i da je donekle produkt iskustva „quam miseriam per tredecim annos expertus sum, nec ullis verbis consequi possum, quid fuit calamitas in hoc genere vitae“ (Lg. p. 81—82). Ta spoznaja istovremeno nameće pitanje zašto on nije to bogato iskustvo iznio na drugi način, sa više detalja, kojih je tadanja Europa bila itekako željna i sa nekim konkretnim povjesnim imenom bilo turskog cara, ili kojeg turskog dostojanstvenika ili pak zarobljenika. Očekivali bismo da ćemo naći konkretnih podataka o vremenu i mjestu zbivanja radnje. Autor izgleda namjerno prešućuje one oznake koje jedno djelo čine naučnim i povjesnim. Đurđević je očito ovdje vođen umjetničkim postupkom. Zbilju preoblikuje u svom viđenju dajući joj odlike općenitosti. I upravo po ovoj općenitosti i kozmopolitizmu Đurđević je čedo svoga doba, ali po nekim drugim postupcima je pisac našeg doba. *De afflictione* ne počinje nekim konkretnim datumom nego:

„Suscipienti Turcarum imperatori adversus Christianos expeditionem, inter reliquos mercatores semper comes est ingens turba mangorum et lanistarum camelis insidentes. Hi in spem mancipiorum longissimas catenas secum deferunt in quibus facile quinquageni aut sexageni per seriem colligantur“ (Lg. p. 76.)

Početak zbivanja je ponovljiv. Ova ponovljivost vojnog pohoda svrsihodna je u konstrukciji pripovijedanja. Uvod je jedan za sve dijelove i može stajati ispred svakog dijela. U njemu autor akcentira „longissimas catenas“, „merces“ i „res mancipii“ metaforično izražavajući ropstvo i neljudskost. „Res mancipii“ odmah objašnjava kao poseban vid trgovine „apud illos uberius atque frequentior mercatura ut et olim apud Romanos fuit“ (Lg. 76).

U uvodnom motivu konstrukcije pripovijedanja plastični metaforički izraz „longissimas catenas... in quibus facile quinquageni aut

<sup>21</sup> Skraćenicu Lg. koristim pri citiranju Đurđevićevog teksta u izdanju Lugduni (apud Ioan. Tornaesium) M. D. LVIII. jer je ovo izdanje paginirano, a ne razlikuje se od drugih. koja obično nisu paginirana.

<sup>22</sup> Rimsko izdanje 1552. nije paginirano.

sexageni per seriem colligantur“ zorno riše dugačke redove povezanih zarobljenika te ima prostorno i vremensko značenje. Đurđević, pripovijedanje, kako se iz citiranog uvoda vidi, gradi u vremenskoj sukcesivnosti događaja, ali se stvarne zbilje zbivanja ne drži slijepo obzirom na vremenski slijed: poduzeti pohod, sakupljanje ili povezivanje zarobljenika, njihova razdioba vlasnicima te prodaja ili preprodaja — to su spomenuti događaji. Autor nigdje ne spominje bitku kao ni pobjedu ili poraz, a oni su u slijedu zbivanja ovdje i te kaka važni događaji kao izvor ili uzrok zarobljeništva. Ovaj postupak očito govori da autor smišljeno i slobodno bira momente ili motivacije koje smatra vrijednima za preoblikovanje stvarnosti.

Gradnje tzv. „sredine pripovijedanja“ započeta je spomenom sudbine zarobljenika podmalkle dobi:

„Senes...ita discernunt ut grandiore aetate ad agricultura vendant. Qui tamen rarissime capiuntur; raro enim eis parcunt, quos aetas multorum annorum parum vendibiles fecit“ (Lg. p. 77)

To je sve što on želi reći o toj dobi. Jedva spomen. Ako je autorov cilj bio izazvati samilost kod čitatelja, onda mu je opis patnji i muka koje u zarobljeništvu podnose starci, pružao najveće mogućnosti i veoma sigurno sredstvo za postizanje cilja. Ali gotovo zanemarivanje opisa ropstva staraca i prelaženje na zarobljeništvo mladih (utriusque sexus iuventutum) očituje namjeru izlaganja ropstva prema dužini trajanja tj. prema slijedu zbivanja na osi vremena. Kao da se čuje odjek „longissimas cathenas annorum“. Tu u prvom dijelu neobičan je autorov postupak pri opisu zarobljenih dječaka koje izvježbavaju u vojništvu:“

primum pro teneritudine virium datur levior arcus, mox crescente robore et peritia gravior ac gravior donec bello sit idoneus“ (Lg. 78).

S odmjerenim izrazom i ljepotom jezika, izborom konzonanata (osobito -r) plastično je dočarana dubina vremenskog slijeda. Prvi odsječak 'sredine' završava opisom postupka s onima

„Reliqui, pro nefas, in quibus maior gratia formae, ita abscinduntur ut nihil virile in toto corpore appareat, gravissimo cum discrimine vitae: quos si evadant, non in aliud sunt incolumes quam in obsequium sceleratissime libidinis, mox senescente pulchritudine, ad officia eunuchorum, ut matronas servant deputantur aut custodiendis equis et mulis, aut culinae ministeriis addiuntur“ (Lg. 78—79).

Završetak ovog odsječka vrhunac je gradacijskog orisovanja odvratnosti i gaunsonosti ropstva. Izgradnja dvostrukog snažnog kontrasta: mladići bez muškosti (nihil virile in toto corpore) zatim, ti mladići koji su najljepši određuju se za čuvanje kobila i mula, jasno angažira čitaoca.

Sličnu gradaciju nalazimo i u drugom odsječku. Tu se pripovijeda o postupku sa zarobljenim ženama i djevojkama. Konstrukciona motivacija:

„mediocres dantur matronis ad officia pedissequarum inter quae adeo sunt nonnulla foeda ministeria, ut honeste dici non queant. Coguntur enim illas sequi cum vasculo aquae quando ad exoneranda alvum et perpurganda eas partes egrediuntur“ (Lg. 79).

Autor tako nastavlja gradnju pripovijedanja gomilanjem sve gnusnijih i neljudskih postupaka koji vrhunac dosežu u 3 odsječku.

Ovakva odredba, poslije iznečenih zbiljskih postupaka, doima se kao nešto stvarno. Gradacija, dovedena do vrhunca u ovoj prijetnji, prividno se gubi u daljnjem izlaganju nešto humanijih postupaka, ali kao zapretana žerava ponovo proplamsava u prikazu zakona o ženidbi i novorođenčadi. Tu je kraj odsječka i kraj prvog dijela „sredine“ pripovijedanja. Autor je stvorio krug. Prikaz robovanja počeo je sa starcima pa mladićima, ženama i djevojkama, ženidbom i završava novorođenčadi. To je obrnuti redosljed ljudske dobi, ali pravilan redosljed prema dužini trajanja ropstva. Ropstvo staraca je najkraće, a novorođenčadi najduže.

Četvrti odsječak je spis zarobljeništva „literata, svećenika i plemića“ tj. onih koji su ranije „in otio vitam degesserunt“ tako on čini jedno proširenje u pripovijedanju ili priču za sebe.

„Hi pedibus capitibusque intactis ac plerique maiore parte corporis nudi inanbulant. Nullus enim novus cultus, detritis veteribus vestimentis succedunt per nives, per faxes, aestates et hiemes detrahuntur. Nec finis donec vel moriantur, vel stultum dominum qui malam mercem emat inveniant. Talis enim illorum est iudicatio. Ceterum, nemo omnium tam est felix, cuiuscumque vel conditionis vel aetatis vel artis vel formae, ut eum in itinere aegrotantem apud hospitem deponat. Primum cogitur flagris ire. id si non potest iumento imponitur. Ibidemque si sedere nequeat, prono corpore alligatur, non aliter quam sarcinam aliquam aut mantica. Morientem detractis vestibus in proximam fossam aut vallem canibus et vulturibus adiciunt“ (Lg. 82—83).

Suočeni smo s izgrađenom gradacijom kojoj je ovdje pridružena i kronološka sukcesivnost, a kraj zbivanje je smrt. Ovaj 4. odsječak inače čini kraj prvog dijela pripovijedanja, kraj izlaganja tiranskog postupka prema zarobljenicima za vrijeme robovanja. Nije slučajno da se ovaj kraj pripovijedanja poklapa s krajem ljudskog života.

U 5. odsječku kao u romanu toka struje svijesti Đurđević nas ponovo vraća na početnu poziciju u vremenu i prostoru. Opet smo suočeni s vezivanjem zarobljenika i onim dugim lancima:

Non solum perpetuae cathenae conceptivos includunt, sed manibus in itinere manicas addunt. Passus unus inter singulos intersciti est ne se muto conculcent. Id ideo faciunt ne a manicipiis lapidentur. Quum enim singuli mangones ingentem numerum ducunt, adeo ut decem saepe quinquageni homines concathenatos habent“ (Lg. 84).

Autor kao da se tek sada prisjetio da čitacca nije upcznao s cnim groznim kolonama zarobljenika koje vode do mjesta poraza do trga na kojem će prodati tu robu koja donosi veliki dobitak. Pripovjedač, govoreći u početku o događajima koji se dešavaju za vrijeme dana, zatim o noćnim događajima, pa ponovo istim redom o događajima koji se istovremeno dešavaju s prethodno opisanim, pekušava zaustaviti tok vremena. Ovo dvostruko opisivanje istog vremenskog perioda stvara dojam „drugog vremena“.

„ubi nocti concedendum, vinculis quoque pedes onerant; eosque supinos omni iniuriæ aeris exponunt (Lg. 84).

Ponovni opis događaja istog dana:

„Mulieres... teneriores in iumentis vectantur, quæ adeo infirmæ sunt ut iactationem iumentis non ferant in corribus tanquam anseres gestant“ (Lg. 84).

I ponovni opis one iste noći:

„Nox illis tristior est... Auditurque ingens ploratus per tenebras...“ (Lg. 85)

Ovo zaustavljanje vremena postignuto je dvostrukim svitanjem istog dana kada čovjek prestaje biti rob i postaje roba:

„Bis dies illuxit. In forum venalem tanquam greges ovium aut caprarum producuntur. Conveniunt mercatores. Statuitur pretium Mancipiorum. De tractis vestibus futuri domini oculis exponitur, impliciuntur omnia membra, tentantur explorabiturque nunquid vitii in juncturis aut articulis residet. Si displicet reicitur ad magnonem. Toties id passurus, quoties empturiens aliquis advenit. Si placet, abducitur ad gravem servitutem ut vel arator vel pastor sit nec durior commemorem. Multa sunt ibi inaudita exempla miserie. Ceterum, homines iugo copulatos aratrum ducere nonnumquam vidi“ (Lg. 86).

Započeto opisivanje putovanja u drugom dijelu pripovijedanja nakon stanke na prodajnom trgu svoj nastavak ima u protuputu, tj. u opisi vanju bijega. Sam opis bijega, onog iz evropskog dijela turske imperije i ono iz Male Azije, djelomično locira radnju ili bolje rečeno dio radnje. Tu je autor čak i praktičan. Savjetuje bijeg u doba žetve, ili sa određenog mjesta, kao:

Vix ex Asia fuga moliatur. Hellespontum petunt inter Gallipolium et arces illas, olim Seston et Abydon nunc autem Bogaz dictas. Id interpretari potest castella faucium maris. Ibi enim mare angustissimum est. Hi secum deferunt securim et funes ut ligna caedunt et colligant, quo inde ratem faciant ad traiectionem maris. Nihil nisi salem secum deferentes nocte ratiunculum inscendunt. Si venti et fortuna maris fovet, tribus aut quattuor horis traiciunt, sin minus aut pereunt in fluctibus aut ad litora Asiae reiciunt. Emenso mari montes petunt polumque et booten inspectantes ad Boream tendunt. In fame glandibus aut herbis sale conditis sese sustinent... Ceterum, longe plures pericula absumunt. Quum incolumes evadunt aut naufragio, aut dentibus bestiarum, aut ferro inimicorum aut postremo fame pereunt cum longior erratio in fuga contingerit“ (Lg. 91).

Ovim završava drugi dio pripovijedanja. Dakle, ili uspješan bijeg i povratak na početnu poziciju ili pak neuspješan i kraj ljudskog života. Dvostruko zatvaranje kompozicije: teritorijalno ili vremensko.

Nakon ovog dijela slijede dva kratka ekskursa, koji se nadaju kao proširenja preko kojih doznajemo zbiljsko mjesto djelomičnog zbivanja radnje, i nedovoljno preciziran povijesni trenutak. „Super-sunt adhuc aliqui, qui meminere expugnationem Constantinopolis...“ (Lg. 94.).

U 3. dijelu autor prelazi s opisa nedaća pojedinaca na potlačnost i ropstvo zemalja i naroda. Kompozicija pripovijedanja poprima svoju univerzalnost. Središte pripovijedanja zaprema opis uzimanja danka u krvi tj. otrgavanja dječaka iz naručja roditelja i odvođenja u tuđinske krajeve gdje postaju i tuđi ljudi. Treći dio ne završava smrću čovjeka već gubitkom grada. „Quam cito amisimus Temisvarum?“ (Lg. 101) i personifikacijom cijele Europe:

„Dolet nunc Hungaria, ploret Transsylvania, caveat posthac sibi Polonia, Lituania, Russia, Prussia, Moschovia, Datia, Dania, Cotia, Norvegia, Suetia. Idem praedicatur et de Austria, Moravia, Slesia, Bohemia, Saxonia, Germania, Anglia, Scotia, Hispania et Francia. Nec feliciora speret Roma cum tota Italia“ (Lg. 101).

Sad nakon uvida u *De afflictione* moguće je govoriti o autorovom konstrukcijskom postupku. Očito je da pripovijedanje ima svoj uvod sredinu i kraj, a Solar kaže: „Priča ih mora posjedovati, odnosno, bolje rečeno, početak sredina i kraj čine priču“<sup>23</sup>. Interesantna je Đurđevićeva izgradnja „dodatka zbilje“, angažman stvarne zbilje kroz stvaralačku transformaciju. Time je preteča kasnijih stilskih formacija. Ponovljivost njegova pripovijedanja samim je početkom otvorena, a naglašena cikličkim izlaganjem 'sredine'. Priča je svaki put dovedena do kraja u vremenu trajanja patnje sa sačuvanom sukcesivnošću. Ovaj vremenski slijed pojačan je autorovim izborom motivacija koje se uvijek kreću progresivno od lakšeg ka težem, od humanijeg ka nehumanijem postupku sa zarobljenicima dok smrt sve ne okonča. Đurđević je, izgradnjom „dugog vremena“ i trostrukim povratkom na početnu poziciju u pripovijedanju, davni preteča Faulknera i drugih stvaralaca romana struje svijesti. Njegov grubi i nenakičeni jezik odgovara materiji koju opisuje. Đurđević je dosljedan i u izlaganju. Njega u tome ne sprečava nikakav stid. Zorno orisavanje zbilje, pripovijedanje svih tegoba, gnusnosti i zgoda koje trpe zarobljenici, potom realno iznošenje humanih postupaka nekih turskih dostojanstvenika pokazuje nam Đurđevića kao prvog realistu koji ne opisuje čovjeka „do pasa“ nego u totalu. Tim bi ga se moglo smatrati našim, pa i europskim pretečom realizma.

Đurđević u *De afflictione*... svjesno vodi računa o čitaocu. Izgradnjom i završecima pojedinih odjesečaka vidi se jasno njegovo obaziranje na tenziju čitaoca i veoma često prepušta ga njegovim osje-

<sup>23</sup> Solar, Milivoj, *Ideja i priča — aspekti teorije proze*, Zgb. 1980. str. 94.

čajima tamo gdje je najnapetije. Time je postigao izvrsan angažman transformirane zbilje, ali sačuvao slobodu treće dimenzije tj. čitaoca.

Ovi Đurđevići postupci u transformaciji i dogradnji zbilje, vješta izgradnja onog smisla „iza“ teksta, kao i višesmislene poruke samog teksta, kao i onog izneđu redaka ili „iza“ pokazuje nam veličinu njegovu kao pisca. Zato se s pravom ističe da su njegova djela, ona koja su mijenjala javno mišljenje Europe. Kad se pak ima na umu veliki broj izdanja Đurđevićevih djela kako na latinskom tako i u prijevodima, onda se bez dvojbe može govoriti o njegovom utjecaju na europsku književnost. Tako je on, neumorni hodočasnik, preko svog neuobičajenog jezika i obrade materije postao naš najpoznatiji pretstavnik u Evropi.

*Primljeno 10. novembra 1982.*

## SUMMARY

*P. Knezović: ĐURĐEVIĆ'S „DE AFFLICTIONE TAM CAPTIVORUM QUAM ETIAM SUB TURCAE TRIBUTO VIVENTIIUM CHRISTIANORUM, LIBELLUS“*

Đurđević's piece of literature „De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum; cum figuris res clare exprimentibus“, Antverp., Typis Copenii, 1544, in a few critiques written about him in our country, is considered as a short memoir prose against Turks without any greater artistic or other value, except the short supplement (Dialogus salutationis linguae Sclavonicae) and the epilogue in which the author's opinion about affinity, closeness and extension of the Slavonic languages is explained. By detailed analysis of this prose, neglected by our critics, extraordinary artistic treatment can be discovered. The work is divided in three smaller totalities closed in their interiors which form again another totality with an introduction and a conclusion. The introduction that comes before the first totality at the same time stands and forms an organic part of the second or third circle of narration. As he finishes the first totality, the author again, at the beginning of the second (or third) totality, mentions events from the introduction.

The author prefers the partial images and chooses the elements of action from which the sections are constructed in a gradual sequence that culminates with double contrast. Often the author only suggests something and the reader, without great effort can guess the unspoken. Đurđević does not describe the tortures of Turkish slavery in details, neither does he mention place or historic time, but he skilfully chooses the elements of plot and through short digressions offers the possibility of locating the events in historic time and place.

His style and language are worth mentioning and analysing in details. In short it can be said that his language is the most proximate to the ordinary colloquial mediaeval language without any complicated grammatical structures. Sometimes in pattering a sentence he does not respect grammatical rules. On the other hand his style is deprived of any rethoric ornament, or comparison, but

the conciseness of his style reminds us of P. C. Tacitus and the plainness of his expression and description evokes Petronius (*arbiter elegantiae*). His descriptions, though short, are very plastic and vivid and they make profound impression on the reader. In relation to this artistic treatment, Đurđević is a real realistic writer who describes life in its totality.

When we know that this piece of literature was edited about a hundred times during the XVI century and that it was translated in German, English, French, Dutch, Italian, Czech, Slovak and Polish, then we can speak about it as a work of European literature and we can demand its place in that context.